

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტი

ხელნაწერის უფლებით

ირმა ლენგ

საქართველოსა და ამერიკის შეერთებული შტატების სავაჭრო
ურთიერთობები გლობალურ ბიზნეს გარემოში

ბიზნესის ადმინისტრირების დოქტორის აკადემიური ხარისხის
მოსაპოვებლად წარმოდგენილი სადისერტაციო ნაშრომის

ავტორეფერატი

თბილისი

2023

ნაშრომი შესრულებულია: ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის საერთაშორისო ბიზნესის კათედრაზე.

სამეცნიერო ხელმძღვანელი: **შოთა შაბურიშვილი**

ასოცირებული პროფესორი,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტი

ოფიციალური შემფასებლები: **თამთა მიქაბერიძე**

ეკონომიკის დოქტორი, პროფესორი
ბიზნესისა და ტექნოლოგიების ფაკულტეტის დეკანი
სულხან-საბა ორბელიანის უნივერსიტეტი
განვითარების კვლევების ინსტიტუტი

რამაზ ფუტყარაძე

ასოცირებული პროფესორი, ეკონომიკის დოქტორი
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტი

დისერტაციის დაცვა შედგება: 2023 წლის 28 დეკემბერს, 16 საათზე, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის სადისერტაციო ნაშრომის დაცვის კომისიის სხდომაზე
მისამართი: 0177, თბილისი, უნივერსიტეტის ქ. N2; თსუ X კორპუსი, აუდიტორია N206

სწავლული მდივანი:

ასოცირებული პროფესორი

/მანანა ლობჯანიძე/

შინაარსი

სადისერტაციო ნაშრომის ზოგადი დახასიათება	4
კვლევის აქტუალურობა	4
კვლევის მიზანი და ამოცანები	4
კვლევის თეორიულ-მეთოდოლოგიური საფუძვლები	5
კვლევის მეცნიერული სიახლე	6
ნაშრომის თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა	8
კვლევის შედეგების აპრობაცია და პუბლიკაცია	8
ნაშრომის მოცულობა და სტრუქტურა	8
ნაშრომის შინაარსი	9
ნაშრომის ძირითადი შედეგები	20
გამოქვეყნებული ნაშრომები	22

სადისერტაციო ნაშრომის ზოგადი დახასიათება

კვლევის აქტუალურობა

XXI საუკუნეში ქვეყნების აქტიურმა სწრაფვამ გლობალიზაციისკენ კიდევ უფრო გააძლიერა ეკონომიკების ურთიერთდამოკიდებულება. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოსა და აშშ-ის თანამშრომლობას პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ სფეროებში ხანგრძლივი ისტორია აქვს, ორი ქვეყნის თანამშრომლობის გაღრმავების საკითხი აქტუალურია გეოპოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური, კულტურული და სავაჭრო თვალსაზრისით.

გლობალიზაციის სამყაროში მნიშვნელოვანია საქართველოსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს შორის სამომავლო სავაჭრო ურთიერთობების გაღრმავება, რაც თავისთავად მოიცავს ორ ქვეყანას შორის თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმების (FTA) გაფორმებას. ვინაიდან ამ ეტაპისთვის საქართველოს აშშ-თან ვაჭრობის ცალმხრივად შეღავათიანი რეჟიმი GSP გააჩნია. თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმება მნიშვნელოვანი გამოწვევა იქნებოდა საქართველოსთვის.

კვლევის მიზანი და ამოცანები

სადისერტაციო კვლევის მიზანია საქართველოსა და ამერიკის შეერთებული შტატების სავაჭრო ურთიერთობების ანალიზი გლობალურ ბიზნეს-გარემოში. ორ ქვეყანას შორის ვაჭრობის განვითარებაზე მოქმედი ფაქტორების კვლევა, თანამშრომლობის პერსპექტივებისა და მისი გაღრმავების შესაძლებლობების დადგენა, აგრეთვე აშშ-თან საქართველოს საგარეო ვაჭრობის პოტენციალის შეფასება თავისუფალი ვაჭრობის (FTA) პერსპექტივის ჩათვლით.

სადისერტაციო კვლევის ძირითადი მიზნიდან გამომდინარე, ნაშრომში განსაზღვრულია შემდეგი ამოცანები:

- ბიზნესის გლობალიზაციის ფენომენის შესწავლა და მისი მამოძრავებელი ძალების წარმოჩენა, ქვეყნებს შორის ვაჭრობის თეორიულ-მეთოდოლოგიური საკითხების ანალიზი და საერთაშორისო ბიზნესში საქართველოსა და ამერიკის შეერთებული შტატების ადგილისა და როლის აღწერა;
- საქართველოსა და ამერიკის შეერთებული შტატების თანამშრომლობის მიზეზებისა და სამართლებრივი საფუძვლების განხილვა, საქართველოსა და ამერიკის შეერთებული შტატების ბიზნეს-გარემოს შედარებითი PESTEL ანალიზი და საქართველოსა და აშშ-ის ექსპორტ-იმპორტის რეტროსპექტიული ანალიზისა და მისი დინამიკის წარმოჩენა გლობალიზაციის პირობებში;
- ემპირიული კვლევის სტრატეგიის და მოდელის განსაზღვრა და მონაცემთა შეგროვება და ბაზის შექმნა, მონაცემთა დამუშავება-ანალიზი, შედეგების ინტერპრეტაცია და რეკომენდაციების შემუშავება.

კვლევის თეორიულ-მეთოდოლოგიური საფუძვლები

სადისერტაციო კვლევის თეორიულ-მეთოდოლოგიური ბაზაა საერთაშორისო ვაჭრობის კლასიკური და თანამედროვე კონცეფციები, მეცნიერების ნაშრომები, საერთაშორისო ორგანიზაციების მიერ ჩატარებული კვლევები.

საქართველოსა და აშშ-ის ბიზნეს გარემოს გლობალური კონტექსტით შესასწავლად მივმართეთ PESTEL-ანალიზის მეთოდს, რომელიც საუკეთესო მექანიზმია ქვეყნის მაკრო გარემოზე მოქმედი პოლიტიკური, ეკონომიკური, სოციალურ-კულტურული, ტექნოლოგიური, ეკოლოგიური და სამართლებრივი ფაქტორების წარმოსაჩენად. ფაქტორების ანალიზისთვის გამოყენებულია საერთაშორისო ორგანიზაციების მიერ გამოქვეყნებული 2017-2021 წლების ეკონომიკური და ფინანსური რეიტინგები.

ემპირიული კვლევა მოიცავს საქართველოსა და 44 პარტნიორ ქვეყანას. კვლევაში წარმოდგენილი მონაცემები ეხება 2000 - 2021 წლებს და სულ ჩატარებულია (22 × 44 =968) დაკვირვება. საგარეო ვაჭრობის პოტენციალის და მასზე მოქმედი

დეტერმინატების ემპირიულ კვლევაში გამოყენებულია შეფასების სამი ტექნიკა: EGLS, two-stage EGLS, GMM.

კვლევის მეცნიერული სიახლე

სადისერტაციო ნაშრომი წარმოადგენს, როგორც სიახლის მატარებელს, ასევე კონტრიბუტორს გლობალური ბიზნეს-გარემოს კონტექსტით ქვეყნებს შორის ვაჭრობის სფეროში არსებული თეორიულ-მეთოდოლოგიური ცოდნის შესავსებად.

ნაშრომის ზოგად მეცნიერულ სიახლეს წარმოადგენს გრავიტაციული მოდელის გამოყენებით საქართველოს საგარეო ვაჭრობაზე მოქმედი ფაქტორების კომპლექსური ანალიზი და გლობალიზაციის პირობებში საქართველოს საგარეო ვაჭრობის პოტენციალის შეფასება აშშ-თან.

აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ საქართველოსა და აშშ-ის ვაჭრობაზე ჩატარებულმა ემპირიული კვლევის შედეგებმა გაამდიდრა საერთაშორისო ცოდნა მცირე და დიდი ეკონომიკის მქონე ქვეყნების ვაჭრობაზე მოქმედი ფაქტორების მიმართულებით.

შესაბამისად, ნაშრომის მეცნიერულ სიახლეს წარმოადგენს შემდეგი:

- განისაზღვრა ქვეყნების ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ სფეროში გლობალიზაციის მამოძრავებელი ძალების ზემოქმედების მექანიზმი;
- ლიტერატურის ანალიზის საფუძველზე გამოკვეთილია გრავიტაციული მოდელი, როგორც დიდი და მცირე ეკონომიკის მქონე ქვეყნებს შორის ვაჭრობაზე მოქმედი ფაქტორების და სავაჭრო პოტენციალის ემპირიული კვლევის სასარგებლო ინსტრუმენტი;
- დადგენილია საქართველოსა და აშშ-ის თანამშრომლობის პრიორიტეტული სფეროები, განსაზღვრულია მათი განვითარების პერსპექტივები და შესწავლილია ორი ქვეყნის თანამშრომლობის სამართლებრივი ბაზა;

- შედარებითი PESTEL ანალიზის საფუძველზე აგებულია მეტა-მატრიცა, რომელიც ასახავს გლობალური კონტექსტით ორი ქვეყნის ბიზნეს-გარემოს წინაშე მდგარ ძირითად გამოწვევებს და მათი გადაჭრის რეკომენდაციებს;
- გამოვლენილია საქართველოსა და ამერიკის შეერთებული შტატების სავაჭრო ურთიერთობების საფუძვლები, გაანალიზებულია ორი ქვეყნის თანამედროვე ეკონომიკური მდგომარეობა და მასზე მოქმედი ფაქტორები;
- საქართველო - ამერიკის შეერთებული შტატებს შორის განხორციელებული ექსპორტ-იმპორტის რეტროსპექტიული ანალიზის საფუძველზე გაანალიზებულია პრეფერენციული სავაჭრო რეჟიმის (GSP-ს) თანამედროვე მდგომარეობა და გამოვლენილია მისი გაღრმავების შესაძლებლობები;
- ემპირიულად დადგენილია რომ მშპ და ქვეყნებს შორის საერთო საზღვარი სტატისტიკურად მნიშვნელოვან დადებით გავლენას ახდენს საქართველოს სავაჭრო ნაკადებზე პარტნიორ ქვეყნებთან;
- მონაცემთა ემპირიული ანალიზის საფუძველზე გამოვლინდა, რომ სავაჭრო გახსნილობა, თავისუფალი სავაჭრო შეთანხმებები, გეოგრაფიული დისტანცია, რელიგია და საქართველოს მოსახლეობის რაოდენობა უარყოფით ზემოქმედებას ახდენს საქართველოს სავაჭრო ნაკადებზე პარტნიორ ქვეყნებთან;
- დადგენილია, რომ საქართველოს სავაჭრო ნაკადებზე სტატისტიკურად მნიშვნელოვან დადებით გავლენას ახდენს პარტნიორი ქვეყნის მოსახლეობის რაოდენობა;
- გამოვლენილია, რომ საქართველოს სავაჭრო პოტენციალი აშშ-სთან სუსტია, მიუხედავად მისი დიდი და მიმზიდველი ბაზრისა.

კვლევის თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა

21-ე საუკუნის სწრაფად ცვლებად სამყაროში ქვეყნებს შორის საერთაშორისო სავაჭრო ურთიერთობები სულ უფრო მნიშვნელოვანი ხდება. მრავალი საერთაშორისო კვლევა ადასტურებს, რომ თავისუფალი ვაჭრობის ხელშეკრულებები ხელს უწყობს ეროვნული ეკონომიკის ზრდას.

სადისერტაციო ნაშრომის ევრისტიკული მნიშვნელობა მდგომარეობს მცირე და დიდი ეკონომიკის მქონე ქვეყნებს შორის სავაჭრო ურთიერთობების პოტენციალის შეფასებაში და მასზე მოქმედი ფაქტორების კვლევის თეორიული ბაზის გამოკვეთაში. დისერტაციის თეორიულ და პრაქტიკულ მნიშვნელობას არსებითად ზრდის საქართველოსა და აშშ-ის ვაჭრობაზე მოქმედი ფაქტორების ემპირიული კვლევის შედეგები. ჩატარებული კვლევა შეავსებს ეკონომიკურ მეცნიერებაში უკვე არსებულ თეორიებსა და კონცეფციებს, ასევე მნიშვნელოვან საფუძველს შექმნის პრობლემით დაინტერესებული მეცნიერებისათვის შემდგომი კვლევების ჩასატარებლად.

პრაქტიკული თვალსაზრისით, კვლევის შედეგები შეიძლება გამოყენებულ იქნას ქვეყნის საგარეო სავაჭრო პოლიტიკის შემუშავებისას და მოლაპარაკებების სტრატეგიების დაგეგმვისას. ასევე, შეიძლება მიმართული იყოს საგანმანათლებლო პროცესში, საერთაშორისო ვაჭრობასთან დაკავშირებული კურსების სწავლებისას.

კვლევის პუბლიკაცია და აპრობაცია

კვლევის შედეგები წარდგენილია საერთაშორისო კონფერენციაზე და სადისერტაციო კვლევის ცალკეული მასალები გამოქვეყნებულია ქართულ და საერთაშორისო რეფერირებად ჟურნალებში.

დისერტაციის მოცულობა და სტრუქტურა

დისერტაცია შედგება შესავალის, სამი თავისა, რვა პარაგრაფის და დასკვნისაგან. მას თან ერთვის გამოყენებული ლიტერატურის სია. ძირითადი ნაწილი მოიცავს კომპიუტერზე ნაბეჭდ A4 ფორმატის 138 გვერდს.

ნაშრომის შინაარსი

სადისერტაციო ნაშრომის პირველი თავი - „საერთაშორისო ვაჭრობა გლობალიზაციის პირობებში“ შედგება სამი პარაგრაფისაგან.

პირველ პარაგრაფში შესწავლილია ბიზნესის გლობალიზაციის ფენომენი და განსაზღვრულია მისი მამოძრავებელი ძალების ზემოქმედების მექანიზმი.

✚ გლობალური ბიზნეს-გარემო რთული სტრუქტურის მქონეა. გლობალიზაციის პროცესები, ფართო გაგებით, ხასიათდება ეკონომიკური, პოლიტიკური და საზოგადოებრივი ცხოვრების ძირითად სფეროებში ურთიერთკავშირების და ურთიერთდამოკიდებულებების მკვეთრი გაძლიერებითა და გართულებით, რომელიც იძენს პლანეტარულ მასშტაბებს. გლობალიზაცია გამოიხატება მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნებს შორის მზარდ ურთიერთდამოკიდებულებებში, რაც განპირობებულია საქონლისა და მომსახურებების მზარდი მოცულობების მოძრაობით და მათი გავრცელების მასშტაბების მნიშვნელოვანი გაფართოვებით, აგრეთვე ყველა სახის ტექნოლოგიების სწრაფი და ფართო გავრცელებით.

„გლობალიზაცია“ პარადიგმის ცვლილებების თვალსაზრისით, ჩვენ შეგვიძლია შევადაროთ თანამედროვე მსოფლიო „ცივი ომის“ 90-იან წლებს. გლობალიზაცია არის უდიდესი და უმნიშვნელოვანესი ფენომენი, რომელმაც შეცვალა სამყარო მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ. ეკონომიკური გლობალიზაცია შეიძლება განმარტებული იყოს, როგორც საქონლისა და წარმოების ფაქტორების გლობალური ბაზრების ფორმირების პროცესი.

კოფის ინდექსი (KOF) მოიცავს გლობალიზაციის ეკონომიკურ, სოციალურ და პოლიტიკურ განზომილებებს და ეყრდნობა მსოფლიო ბანკის, ვაჭრობისა და განვითარების შესახებ გაეროს კონცეფციის წლიურ ანგარიშებს. მიუხედავად გლობალიზაციის რიგი უარყოფითი ზემოქმედებისა, იგი ხელს უწყობს ქვეყნის ეკონომიკურ, სოციალურ და პოლიტიკურ განვითარებას. ეკონომიკური გლობალიზაციის ინდიკატორების მიხედვით, პრიორიტეტულია გლობალიზაციის მთავარი მამოძრავებელი ძალები: საერთაშორისო ვაჭრობა, პირდაპირი უცხოური

ინვესტიციები, მრავალეროვნული (ტრანსნაციონალური) ფირმების საქმიანობა და ტექნოლოგიების წარმოება-საერთაშორისო გავრცელება. ფირმათაშორისი ვაჭრობა არის გლობალიზაციის ინტენსივობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ინდიკატორი.

მეორე პარაგრაფი ეძღვნება საერთაშორისო ვაჭრობის თორიული და ემპირიული კვლევების ანალიზს. განხილულია საერთაშორისო ვაჭრობის კლასიკური და თანამედროვე თეორიები, ასევე ემპირიული კვლევებით მიღებული შედეგები.

ლიტერატურის ანალიზის საფუძველზე გამოკვეთილია გრავიტაციული მოდელი, როგორც დიდი და მცირე ეკონომიკის მქონე ქვეყნებს შორის ვაჭრობაზე მოქმედი ფაქტორების და სავაჭრო პოტენციალის შეფასების ემპირიული კვლევის სასარგებლო ინსტრუმენტი.

✚ სახელმწიფოებს შორის თანამშრომლობის ყველაზე განვითარებული ფორმაა საერთაშორისო ვაჭრობა. საყოველთაოდ ცნობილ საერთაშორისო ვაჭრობის კლასიკურ თეორიებს მოჰყვა თანამედროვე თეორიები, რომელთა აუცილებლობა განპირობებული იყო მეოცე საუკუნის მეორე ნახევრიდან მსოფლიოში გამოწვეული ცვლილებებით. მათ შორის აღსანიშნავია პორტერის გლობალური კონკურენტუნარიანობა, ორმაგი რომბისა, 5 ძალის მოდელი, ვაჭრობის გრავიტაციის მოდელი, დამატებული ღირებულების ჯაჭვის პარადიგმა და სხვა.

საერთაშორისო ვაჭრობაზე მოქმედი ფაქტორების უფრო კომპლექსურ ანალიზს გვთავაზობს კონკურენტუნარიანობის კონცეფციები. მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ კონკურენცია საბაზრო ეკონომიკის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენს. კონკურენტუნარიანობის თეორიაში ცნობილია მაიკლ პორტერის ეროვნული კონკურენტული უპირატესობის რომბი. გ. მუნმა, ა. რუგმანმა და ვერბეკემ ორმაგი რომბი გადააკეთეს განზოგადებულ ორმაგ რომბად, როგორც საუკეთესო საშუალება ღია ეკონომიკის მქონე მცირე ქვეყნების პოზიციების გასაანალიზებლად.

ქვეყნის კონკურენტუნარიანობა დამოკიდებულია როგორც შიდა, ისე გარე მოქმედ ფაქტორებზე. გარე PESTEL ფაქტორების: პოლიტიკური, ეკონომიკური, სოციალურ-

კულტურული, ტექნოლოგიური, ეკოლოგიური და სამართლებრივი ფაქტორების ცვლილებები, რომლებიც გავლენას ახდენენ ქვეყნის მაკრო გარემოზე.

საერთაშორისო ვაჭრობის საკითხების შესწავლისა და ქვეყნების მსოფლიო ბაზართან ინტეგრაციის პრობლემის კვლევაში განსაკუთრებული როლი ეკუთვნის გრავიტაციულ მოდელს. მიუხედავად იმისა რომ მკვლევართა გარკვეული ნაწილი მიიჩნევს რომ გრავიტაციის განტოლებას არ აქვს თეორიული დასაბუთება, მოდელი აქტიურად გამოყენება ჰიპოთეზების შესამოწმებლად და აქვს მნიშვნელოვანი ემპირიული ვალიდობა ორმხრივი ვაჭრობის კვლევისას. მრავალ სამეცნიერო ნაშრომში გრავიტაციის განტოლება გამოყენებულია გეოგრაფიული მდებარეობის, დემოგრაფიული პარამეტრების, სასაზღვრო ბარიერების, მოსახლეობის, ტარიფების, ექსპორტის, იმპორტის, საერთო რელიგიის, სავაჭრო სანქციების, საგარეო დახმარების, პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების, კულტურული კავშირების, ვაჭრობაზე ხელშეკრულებებისა და ორმხრივ ვაჭრობაზე სხვა გავლენის შესაფასებლად. გრავიტაციული განტოლება წარმატებით გამოიყენება თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმებების (FTA) სავაჭრო ნაკადებზე ზემოქმედების კვლევისას.

მესამე პარაგრაფში გაანალიზებულია საქართველოსა და აშშ-ის ადგილი გლობალურ ბიზნეს-გარემოში.

 დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ საქართველო ლიბერალური პოლიტიკის გზას დაადგა და თანასწორუფლებიანობისა და საბაზრო ეკონომიკის პრინციპებზე დამყარებული პარტნიორული ურთიერთობა მრავალ ქვეყანასთან დაამყარა. დამოუკიდებლობის მოპოვებამ საქართველო გამოწვევების წინაშე დააყენა. საჭირო გახდა დროული რეფორმების შემუშავება და მსოფლიოს თითქმის ყველა ქვეყანასთან ორმხრივი საერთაშორისო ხელშეკრულებების გაფორმება.

აღსანიშნავია FTA-ს მნიშვნელობა ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკური აღმავლობის საქმეში. საქართველოს გაფორმებული აქვს FTA თანამეგობრობის თითქმის ყველა ქვეყანასთან, ევროკავშირთან, თურქეთთან და ჩინეთთან.

ამერიკის შეერთებული შტატების ეკონომიკა წამყვან როლს ასრულებს გლობალურ ფინანსურ სისტემაში. აშშ, როგორც წამყვანი ინდუსტრიული ქვეყანა ყველაზე კონკურენტუნარიანია მსოფლიოში, მულტიკულტურული ქვეყანა პლანეტაზე წარმოდგენილია ყველაზე მაღალი საიმიგრაციო მაჩვენებლით. ამერიკის შეერთებული შტატების მთავარი სამთავრობო სავაჭრო დოკუმენტით ქვეყანა თავისუფალ ვაჭრობას ახორციელებს, როგორც მის უშუალოდ მოსაზღვრე კანადასა და მექსიკასთან, ასევე ვაჭრობის მსოფლიო ორგანიზაციის თითქმის 20 ქვეყანასთან. აშშ FTA-თ ვაჭრობს როგორც სამხრეთ ამერიკის კონტინენტზე მდებარე ქვეყნებთან, ასევე ევრაზიის, ავსტრალიისა განვითარებულ და აფრიკის ზოგიერთ განვითარებად ქვეყანასთან.

საქართველოს თავისი სტრატეგიული მდებარეობიდან გამომდინარე საკმაოდ კარგი შანსი აქვს ფეხი აუწყოს გლობალიზაციის პროცესებს, გაამყაროს საგარეო ურთიერთობები, როგორც მეზობელ, ასევე მოკავშირე-პარტნიორ ქვეყნებთან. აღნიშნული სიტუაცია საქართველოს მისცეს შანს მოიზიდოს უფრო მეტი პირდაპირი უცხოური ინვესტიცია, რაც სასიცოცხლო მნიშვნელობისაა ისეთი მცირე ზომის ქვეყნის ეკონომიკური ზრდისთვის, როგორც საქართველოა.

ნაშრომის მეორე თავი - “საქართველოსა და აშშ-ის ეკონომიკური თანამშრომლობის საფუძვლები” მოიცავს სამ პარაგრაფს.

პირველ პარაგრაფში გაანალიზებულია საქართველოსა და აშშ-ის თანამშრომლობის მიზეზები და სამართველებრივი საფუძვლები, გამოვლენილია ორი ქვეყნის თანამშრომლობის პრიორიტეტული სფეროები.

✚ მეოცე საუკუნის ბოლოს დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ საქართველომ გამოიარა პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური კრიზისი. დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა გახსნა საელჩო საქართველოში და ოფიციალურად დაამყარა დიპლომატიური ურთიერთობა, რის შემდეგაც საქართველო მუდმივად იღებს პოლიტიკურ, სამხედრო, ფინანსურ და ჰუმანიტარულ დახმარებას. ამერიკის შეერთებული შტატები არის საქართველოს

სუვერენიტეტისა და ტერიტორიული მთლიანობის, აგრეთვე ევროპული და ევროატლანტიკური ინტეგრაციის პროცესის მხარდამჭერი. საქართველო და შეერთებული შტატები წარმოადგენენ მრავალმხრივ ორგანიზაციათა წევრ ქვეყნებს, როგორცაა UN, WTO, NATO, IMF და World Bank.

შეერთებული შტატები საქართველოს განიხილავს, როგორც მნიშვნელოვან მოკავშირეს კავკასიის რეგიონში. ხოლო საქართველოსთვის აშშ შეიძლება ითქვას, მთავარი და ყველაზე ძლიერი სტრატეგიული პარტნიორია, რომელიც უამრავ დახმარებას ახორციელებს, როგორც ეკონომიკური, ასევე ჰუმანიტარული და სამხედრო მხრივ.

საქართველოს მნიშვნელოვან დახმარებას იღებს USAID საერთაშორისო განვითარების სააგენტოდან, ხოლო MCC ათასწლეულის გამოწვევების კორპორაცია მთავარი ხელშემწყობია საქართველოს ინფრასტრუქტურის ინვესტიციების. აშშ-ის მხრიდან საქართველოსთვის გამოყოფილი ჰუმანიტარული დახმარების ყველაზე მსხვილ დონორებს ამერიკის საერთაშორისო განვითარების სააგენტო და სოფლის მეურნეობის დეპარტამენტი წარმოადგენენ.

საქართველოს საგარეო პოლიტიკის პრიორიტეტია აშშ-თან სტრატეგიული თანამშრომლობის გაღრმავება, რომელიც ოთხ მიმართულებას მოიცავს: უსაფრთხოება და თავდაცვა; ეკონომიკა, ვაჭრობა და ენერჯეტიკა; დემოკრატიული მმართველობა; სამოქალაქო საზოგადოება და კულტურული კონტაქტები.

საქართველოს ეკონომიკური ზრდა და მომავალი განვითარების პერსპექტივები მნიშვნელოვნად დამოკიდებულია საქართველოში განხორციელებულ ინვესტიციებზე. 2016-2022 წლებში ამერიკის შეერთებულ შტატებს 638 332.1 მილიონი აშშ დოლარის პირდაპირი უცხოური ინვესტიცია აქვს საქართველოში განხორციელებული.

დღესდღეობით საქართველოსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს შორის სავაჭრო ურთიერთობები ეფუძნება “GSP”-ს, რაც ითვალისწინებს საქართველოს მიერ

ბაჟის გარეშე 3500 დასახელების პროდუქტის შეტანას შეერთებულ შტატებში. საქართველოს ექსპორტის ეფექტიანობისთვის უმჯობესი იქნებოდა აშშ-თან (FTA) თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმების მიღწევა. ამისათვის საჭიროა ხელშეკრულებაზე მოლაპარაკებების გაგრძელება და საბოლოოდ შედეგამდე მისვლა.

მეორე პარაგრაფში განხორციელებულია საქართველოსა და აშშ-ის ბიზნეს-გარემოს შედარებითი PESTEL ანალიზი გლობალური კონტექსტით. ანალიზისთვის გამოყენებულია მსოფლიოს წამყვანი საერთაშორისო ორგანიზაციების მიერ გამოქვეყნებული ქვეყნების 2017-2021 წლების საერთაშორისო ეკონომიკური და ფინანსური რეიტინგები. მიღებული შედეგების მიხედვით გაკეთებულია შესაბამისი დასკვნები, ასევე შესწავლილია აშშ-ის და საქართველოს სარეიტინგო ქულები. ბოლოს მოვახდინეთ PESTEL ანალიზის შედეგად მიღებული შედეგების შეჯამება მეტა - მატრიცაში, მიმდინარე ტენდენციების, გამოწვევებისა და საჭირო რეკომენდაციების გათვალისწინებით.

 პოლიტიკური ფაქტორების განხილვისას მნიშვნელოვანია აღინიშნოს მსოფლიოს ქვეყნების დემოკრატიის ინდექსი და ადამიანის თავისუფლების ინდექსი. რაც შეეხება ეკონომიკური ფაქტორების განხილვისას მნიშვნელოვანია აღინიშნოს მთლიანი შიდა პროდუქტი (მშპ), ლეგატუმის კეთილდღეობის ინდექსი, Doing Business-ბიზნესის წარმოება, გლობალური კონკურენტუნარიანობის ანგარიში და ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსი. სოციალური ფაქტორებში აღსანიშნავია ადამიანის განვითარების ინდექსი. ხოლო ტექნოლოგიური ფაქტორებში აღსანიშნავია გლობალური ინოვაციის ინდექსი. გარემო ეკოლოგიური ფაქტორების საუკეთესოდ წარმოსაჩენად ყველაზე ზუსტ ინფორმაციას იძლევა გარემოსდაცვითი ეფექტიანობის ინდექსი. რაც შეეხება სამართლებრივი ფაქტორებიდან აღსანიშნავია კორუფციის აღქმის ინდექსი და მსოფლიო მართლმსაჯულების „კანონის უზენაესობის“ ინდექსი.

საქართველომ სერიოზულ გაუმჯობესებას მიაღწია ისეთ სფეროებში, როგორცაა ადამიანის უფლებები, მთავრობის გამჭვირვალობა, კორუფციისგან გათავისუფლება, ეფექტიანი მმართველობა, ბაზრის ეფექტიანობა და ხელსაყრელი

ბიზნეს გარემო. სისტემური რეფორმების ეფექტიანად განხორციელებამ განაპირობა საქართველოს პოზიციების მნიშვნელოვანი გაუმჯობესება ავტორიტეტულ საერთაშორისო რეიტინგებში. საქართველოსათვის ყველაზე პრობლემატურ საკითხებს წარმოადგენს ბაზრის მოცულობა, ინოვაციური შესაძლებლობები, ფინანსური სისტემა, ჯანდაცვა და მაკროეკონომიკური სტაბილურობა.

საქართველოსათვის ძირითად გამოწვევად რჩება მაკროეკონომიკური გარემოს ნაკლები სტაბილურობა, ქვეყანაში არსებულ მაღალი ინფლაცია, კანონის უზენაესობის დაბალი დონე, სამართლიანი სასამართლოს არ ქონა, მაღალი დონის კორუფცია, ინფრასტრუქტურული გამოწვევები და ინოვაციური განვითარების დაბალი მაჩვენებლები.

მსოფლიო ბანკის მიერ წარმოდგენილ ანგარიშში ნაჩვენებია აშშ-ის მიერ განხორციელებული შემდეგი სახის რეფორმები: ბიზნესის წამოწყება; გადასახადების გადახდა; ხელშეკრულებების შესრულების უზრუნველყოფა. აშშ-ისთვის ყველაზე პრობლემატურ საკითხებს წარმოადგენს ჯანდაცვა, ინფრასტრუქტურა და მაკროეკონომიკური სტაბილურობა.

PESTEL ანალიზით მიღებული შედეგების შეჯამებით მეტა - მატრიცაში ნათლად ჩანს საქართველოსა და ამერიკის შეერთებული შტატების მიმდინარე ტენდენციები, გამოწვევები და რეკომენდაციები.

მესამე პარაგრაფი სრულად მოიცავს საქართველოსა და აშშ-ის ექსპორტ-იმპორტის რეტროსპექტიულ ანალიზს.

✚ აშშ-ს სავაჭრო ურთიერთობა აქვს მსოფლიოს 200-ზე მეტ ქვეყანასთან. შეერთებული შტატები საქონლის ექსპორტით მე-2 ადგილზეა და საქონლის უდიდესი იმპორტიორია მსოფლიოში.

სტატისტიკური მონაცემებით, საქართველოსა და აშშ-ს შორის სავაჭრო ურთიერთობები დინამიკურად ვითარდება. საქართველოდან ჯამური ექსპორტი 2012-2022 წლების განმავლობაში ზრდის ტენდენციით ხასიათდება, რაც კარგად ჩანს

სავაჭრო ურთიერთობების ამსახველი მაჩვენებლების ანალიზიდან. აშშ-ს ხვედრითი წონა საქართველოს ექსპორტისა და იმპორტის მთლიან მოცულობაში საკმაოდ სოლიდურია.

საქართველოსა და აშშ შორის ექსპორტ-იმპორტის მაჩვენებლების შედარებითი ანალიზი გვიჩვენებს, რომ 2012-2022 წლებში ის ზრდის ტენდენციით ხასიათდება, ამასთან, 2015 წელთან შედარებით, ექსპორტის შემცირების მაჩვენებელმა იმპორტის შემცირების მაჩვენებელს 1,54-ჯერ გადაამეტა, რამაც ექსპორტ-იმპორტის სალდო აღნიშნულ წელს საქართველოსთვის მნიშვნელოვნად შეცვალა. 2016 წლის ექსპორტ-იმპორტის სალდო 2015 წელთან შედარებით გაიზარდა. 2012-2022 წლებში ექსპორტი საქართველოდან აშშ-ში ზრდის მაჩვენებლით ხასიათდება, ხოლო იმპორტის მაჩვენებელმა ნახტომისებური ზრდა განიცადა. შესაბამისად ექსპორტ-იმპორტის უარყოფითმა სალდომ მკვეთრად გაზრდილი მაჩვენებლები შეადგინა.

ქართულ ექსპორტში აშშ-ის მიმართულებით, მიუხედავად მასში რამდენიმე ათეული განსხვავებული პროდუქტის ჩამონათვალისა, ცალსახად ლიდერობს ფეროშენადნობები. აშშ-ში აგრეთვე იგზავნება: მილები და მილაკები, უნაკერო შავი ლითონისაგან, ღვინო, ხილისა და ბოსტნეულის წვენები, სპირტიანი სასმელები, ყველი, თხილი, პლასტმასის ნაწარმი, ავეჯი, მისი ნაწილები და სხვა. აღნიშვნის ღირსია ის გარემოება, რომ ფეროშენადნობის ექსპორტის შემცირების მიუხედავად, აშშ-ში საქართველოდან მთლიანი ექსპორტის მოცულობა ზრდის ტენდენციით გამოიკვეთა.

არათანაბარზომიერი ცვლილებები გამოვლინდა აშშ-დან საქართველოში იმპორტირებულ ძირითად სასაქონლო ჯგუფებში. საქართველოს იმპორტი აშშ-იდან მნიშვნელოვნადაა დივერსიფიცირებული, თუმცა მსუბუქი ავტომობილების კატეგორია დომინანტია, რომლის მაჩვენებელი შედარებით შემცირებულია, ხოლო სატელეფონო აპარატურის და პორტატული ციფრული გამომთვლელი მანქანების იმპორტის მაჩვენებლები მნიშვნელოვნად არის გაზრდილი. ზრდა დაფიქსირდა, აგრეთვე ტურბორეაქტიული ძრავების იმპორტის კატეგორიაშიც.

დისერტაციის მესამე თავში - „კვლევის სტრატეგია და მონაცემთა ანალიზი“ წარმოდგენილია ემპირიული კვლევა, რომლის მიზანი იყო გრავიტაციის რეგრესიული განტოლების შედეგებზე დაყრდნობით შეგვესწავლა საქართველოს საგარეო ვაჭრობაზე მოქმედი ფაქტორები და გამოგვეთვალა საქართველოს სავაჭრო პოტენციალი აშშ-თან.

პირველი პარაგრაფში განსაზღვრულია კვლევის მეთოდოლოგია და აღწერილია მონაცემთა შეგროვების სპეციფიკა. განმარტებულია კვლევაში გამოყენებული ცვლადები, როგორცაა მშპ, ექსპორტი, იმპორტი, სავაჭრო ბრუნვა, თავისუფალი სავაჭრო ხელშეკრულებები, საერთო საზღვრები, რელიგია, ეკონომიკის გახსნილობა, მოსახლეობა, მანძილი და აღწერილია მათი მოპოვების წყაროები. ჩამოყალიბებულია კვლევის კონცეპტუალური ჩარჩო. საქართველოსა და 44 პარტნიორ ქვეყანას შორის სავაჭრო ურთიერთობის ანალიზისთვის გამოყენებულია ეკონომეტრიული და სტატისტიკური პროგნოზირების თანამედროვე პროგრამა EViews 12.

 ემპირიული კვლევა მოიცავს საქართველოსა და 44 პარტნიორ ქვეყანას. კვლევაში წარმოდგენილია 2000-2021 წლების მონაცემები და შედეგად განხორციელდა ($22 \times 44 = 968$) დაკვირვება.

გრავიტაციული განტოლების ანალიზის სტანდარტული ჩარჩო მისი ზოგადი ფორმით წარმოდგენილია შემდეგი სახით:

$$X_{ij} = GS_i M_j \phi_{ij}$$

სადაც: X_{ij} წარმოადგენს ქვეყანა i -დან j -მდე განხორციელებული ექსპორტის ფულად ღირებულებას, M_j მოიცავს იმპორტიორისთვის დამახასიათებელ ყველა სპეციფიკურ ფაქტორს, S_i მოიცავს ექსპორტიორისთვის დამახასიათებელ სპეციფიკურ ფაქტორებს, G არის ცვლადი, რომელიც არ არის დამოკიდებული i ან j -ზე, ϕ_{ij} წარმოადგენს i -ის ექსპორტიორის მარტივად წვდომას j ბაზარზე.

გრავიტაციის მოდელზე ძირითადად გავლენას ახდენენ ცვლადები, როგორცაა i და j ქვეყნების: მთლიანი შიდა პროდუქტი გამოსახული მილიარდ აშშ დოლარში, მოსახლეობა გამოსახული მილიონ ადამიანში, მანძილი გამოსახული კილომეტრებში, რელიგია, სავაჭრო გახსნილობა, საერთო საზღვარი და თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმებები.

შესაბამისად, ორმხრივი ვაჭრობის გრავიტაციული განტოლების განმსაზღვრელი მოდელს ექნება შემდეგი ლოგარითმის ფორმა:

$$\log Btrade_{ijt} = \alpha_0 + \alpha_1 \log GDP_{it} + \alpha_2 \log GDP_{jt} + \alpha_3 \log Dist_{ijt} + \alpha_4 TO_{it} + \alpha_5 TO_{jt} + Indicators_{ijt} + \varepsilon_{ijt}$$

მეორე პარაგრაფი ეთმობა მონაცემთა ანალიზს და ემპირიული კვლევის შედეგების გამოკვეთას.

✚ გრავიტაციული განტოლების შეფასებისას ჩატარდა ჯვარედინ მონაცემთა სიმრავლის დამოკიდებულების (CD) ტესტირება. შედეგად, პანელური დროის მწკრივებიდან მიღებულ მონაცემებში კარგად ჩანს ძლიერი ჯვარედინი დამოკიდებულება.

ორმხრივი ვაჭრობის შესაფასებლად გამოყენებულია შემდეგი სამი სახის ეკონომეტრიკული ტექნიკა: EGLS, Two Stage-EGLS და GMM. ემპირიული შედეგები აჩვენებს რომ 1%-იან დონეზე: მშპ-ის კოეფიციენტი არის სტატისტიკურად მნიშვნელოვანი ყველა მოდელისათვის. აღნიშნული ცვლადი დადებით გავლენას ახდენს სავაჭრო ნაკადებზე. ვაჭრობის გახსნილობა (იმპორტს პლუს ექსპორტი შეფარდებული მშპ-სთან), უარყოფით როლს თამაშობს საქართველოს ორმხრივ ვაჭრობაში. 2000-2021 წლებში აღნიშნულ ფაქტორს გააჩნია უარყოფითი და სტატისტიკურად მნიშვნელოვანი კოეფიციენტები. ბუნებრივია, გლობალიზაციის პირობებში ქვეყნის ლიბერალური სავაჭრო პოლიტიკა, რაც საგარეო ვაჭრობის

გახსნილობაში აისახება, დაკავშირებულია მწვავე საერთაშორისო კონკურენციის გადადინებასთან ქვეყნის შიგა ბაზარზე, რაც სავაჭრო პარტნიორებს ურთულესს გაყიდვების შემდგომ ზრდას. ასევე შეიძლება უკავშირდებოდეს სავაჭრო პარტნიორი ქვეყნების კომპანიების მხრიდან საექსპორტო სტრატეგიებიდან პირდაპირი ინვესტიციების სტრატეგიაზე გადართვას. თავისუფალი სავაჭრო შეთანხმება უარყოფით გავლენას ახდენს სავაჭრო ნაკადებზე და ეს გავლენა არის სტატისტიკურად მნიშვნელოვანი. ვფიქრობთ რომ საქართველოსა და პარტნიორ ქვეყნებს შორის გაფორმებული თავისუფალი სავაჭრო შეთანხმებები სრულად არ არის ამოქმედებული. საქართველოს სავაჭრო ნაკადებზე სტატისტიკურად მნიშვნელოვან და დადებით გავლენას ახდენს პარტნიორი ქვეყნის მოსახლეობის რაოდენობა, რასაც ვერ ვიტყვით საქართველოს მოსახლეობის რაოდენობაზე, რომელიც უარყოფით და სტატისტიკურად მნიშვნელოვან დამოკიდებულებაში იმყოფება სავაჭრო ნაკადებთან. ასეთი ვითარება შეიძლება აიხსნას, საქართველოს ეკონომიკური ზრდის შედარებით მაღალი ტემპებით და გაზრდილი ემიგრაციული ნაკადებით. გეოგრაფიული დისტანცია ასევე უარყოფით და სტატისტიკურად მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს სავაჭრო ნაკადებზე. თუმცა ეს გავლენა არ არის დიდი და მნიშვნელოვანი. საერთო საზღვარი დადებით და სტატისტიკურად მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს სავაჭრო ნაკადებზე. ხოლო რელიგიური განსხვავებები უარყოფით სტატისტიკურად მნიშვნელოვან დამოკიდებულებაში იმყოფება ვაჭრობასთან.

აშშ-სთან საქართველოს სავაჭრო პოტენციალი შეფასდა ECLS ტექნიკის, ორ ეტაპიანი-ECLS და GMM ტექნიკის გამოყენებით. აშშ-თან საქართველოს სავაჭრო პოტენციალის შესაფასებლად გამოვიყენეთ შემდეგი ფორმულა: $\Delta T =$ პოტენციური სავაჭრო ღირებულება - ფაქტობრივი სავაჭრო ღირებულება, სადაც დადებითი მნიშვნელობა გულისხმობს მომავალში ვაჭრობის გაფართოების შესაძლებლობას, ხოლო უარყოფითი მნიშვნელობა გვიჩვენებს, რომ საქართველომ გადააჭარბა აშშ-თან სავაჭრო პოტენციალს.

ყველა ტექნიკის საშუალებით მიღებული შედეგები გვიჩვენებს, რომ მიუხედავად აშშ-ის დიდი და მიმზიდველი ბაზრისა საქართველოს სავაჭრო

პოტენციალი აშშ-თან სუსტია და გამოუყენებელი ქართული ექსპორტის ნაკლები დივერსიფიკაციის, სუსტი კონკურენტული უპირატესობის, აშშ-ში დაწესებული მაღალი სტანდარტების და მაღალი სატრანსპორტო ხარჯების გამო.

ნაშრომის ძირითადი შედეგები

დასკვნით ნაწილში შევაჯამეთ ნაშრომში წარმოდგენილი თეორიული და ემპირიული ანალიზის საფუძველზე მიღებული შედეგები.

გლობალური კონტექსტით ქვეყნების ბიზნეს-გარემოს კვლევამ გამოავლინა, რომ საერთაშორისო შეფასებების მიხედვით, საქართველოსათვის ძირითად გამოწვევად რჩება მაკროეკონომიკური გარემოს ნაკლები სტაბილურობა, ქვეყანაში არსებულ მაღალი ინფლაცია, კანონის უზენაესობის დაბალი დონე, სამართლიანი სასამართლოს არ ქონა, მაღალი დონის კორუფცია, ინფრასტრუქტურული გამოწვევები და ინოვაციური განვითარების დაბალი მაჩვენებლები. სისტემური რეფორმების წარმატებულმა განხორციელებამ განაპირობა საქართველოს პოზიციების მნიშვნელოვანი გაუმჯობესება საერთაშორისო რეიტინგებში.

ემპირიული კვლევებით დადგინდა, რომ საერთაშორისო თუ ორმხრივ ვაჭრობაზე გავლენას ახდენს მრავალი ფაქტორი, მათ შორისაა გეოგრაფიული მდებარეობა, ქვეყნებს შორის მანძილი, სასაზღვრო ბარიერები, ქვეყნის ეკონომიკური სიდიდე და მშპ, აგრეთვე საერთო კულტურისა და რელიგიის გაზიარება.

კვლევაში ასევე გამოვლენილია, რომ საქართველოს სავაჭრო პოტენციალი აშშ-თან სუსტია, რაც გამოვთვალეთ გრავიტაციის რეგრესიული განტოლების შედეგებზე დაყრდნობით. მიუხედავად აშშ-ის დიდი და მიმზიდველი ბაზრისა საქართველოს სავაჭრო პოტენციალი აშშ-თან არის სუსტი და გამოუყენებელი ქართული ექსპორტის ნაკლები დივერსიფიკაციის, სუსტი კონკურენტული უპირატესობის, აშშ-ში დაწესებული მაღალი სტანდარტების და მაღალი სატრანსპორტო ხარჯების გამო.

მიუხედავად იმისა, რომ კვლევაში გამოყენებული ცვლადები საკმარისად ასახავს საქართველოს ორმხრივ ვაჭრობაზე მოქმედი ფაქტორების გავლენას, ვფიქრობთ სამომავლო კვლევისათვის საინტერესო იქნება სხვა ცვლადების დამატება, როგორცაა სატარიფო და არასატარიფო ბარიერების და ვაჭრობის შეზღუდვების სხვა ფაქტორების გავლენა ქვეყნის ექსპორტსა და იმპორტზე.

დოქტორანტის მიერ გამოქვეყნებული სამეცნიერო ნაშრომები

1. ირმა ლენგ. „საქართველოსა და ამერიკის შეერთებული შტატების ექსპორტ-იმპორტის რეტროსპექტიული ანალიზი“. *ახალი ეკონომისტი*. 17(2), 2022. 53-58. doi:10.36962/NEC17022022. ISSN 2667-9752 (Online). ISSN 1512-4649 (Print). <http://www.neweconomist.com.ge/journal/article/retrospective-analysis-of-exports-and-imports-between-georgia-and-the-united-states-1673020311>
2. ირმა ლენგ. „საქართველოსა და ამერიკის შეერთებული შტატების ბიზნეს-გარემოს PESTEL - ანალიზი“. *ეკონომიკა და ბიზნესი*. XIV(3), 2022. 128-149. doi:10.56079. ISSN 1987-5789. ESSN 2587-5426. <http://eb.tsu.ge/?cat=arq&leng=ge&arq=2022-11-30>
3. Irma Lang. „Georgia’s Foreign Trade Potential with the United States: A Gravity Model Approach“. *The Journal of Eastern Europe and Central Asia Research (JEECAR)* Vol.10 No.7 December 2023. (ISSN: 2328-8272 (print) | ISSN: 2328-8280 (online) Scopus and Web of Science. <https://ieeca.org/journal/index.php/JEECAR>. (ცნობა)
4. Irma Lang. “The Covid pandemic and contemporary trends of global trade flows“. “*2nd International Scientific and Practical Internet Conference: Impact of Covid-19 Pandemic on Development of Modern World: Threats and Opportunities*„, 2022. (pp. 37-42). 'WayScience', International Electronic Scientific and Practical Journal. ISBN 978-617-95218-9-8. <http://www.wayscience.com/en/2nd-conference-21-22-september-2022/>
5. Irma Lang. “The Repercussions the Covid-19 pandemic Had on the global economy and international trade flows“. *საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია*. „მსოფლიო და ეროვნული ეკონომიკის განვითარების პრობლემები პანდემიისა და რუსეთ-უკრაინის ომის გათვალისწინებით“. *ეკონომიკა - XXI საუკუნე*. 2023. (E ISSN 2587-4691) www.tsu.ge (ცნობა)